

✓
135

3

✓ ✓
॥ सर्वोपनिषत्सारसंग्रहप्रारम्भः ॥

Sarvopaniṣat-sār Saṅgraha
prarambha.

देव

श्रीगणेशायनमः॥ यो ब्रह्माणं विरधाति सर्वं पावैवेदांश्च प्रहिलेति तस्मै तं देवमात्मबुद्धिप्रकाशं मुमुक्षुर्वैशरणं पश्येत्॥ आश्रयस्व
लसवस्व आशी भव जना मुहः सुरादीं दुखसाधनां प्रतिमुंचस्व स्वां पुरं न तं विदधय इदं ज जाना न्य गुप्ता क मंतरं भवति नीहारे
मास्ता जल्य्या चासुन पउक्यशासश्चरंति॥ पुण्ये न पुण्यं लोक नयति पापेन पाप मुभाप्या मेव मनुष्यलोकं यो निन न्ये प्रपद्यंते शारीर
त्वाम देहि न॥ स्या एम न्ये तु संयंति यथा कर्म यथा सुतं मत्वा पुन र्मत्तुमा पद्यंते अद्यमानाः स्वकर्मभिः॥ कर्म एण पितृ लोको
विद्यया लोकयः॥ य एतौ पंथा नौ न विदुस्ते कीयः प तं गयदिदं दृक्कं॥ सुबाद्येते अदृढा यज्ञरूपाः॥ तद्यथेह कर्म वि तो लोकः
हीयत एव मेवामुत्र पुण्यचितो लोकः सीयते तस्माज्जुगुप्सेत॥ परीत्य लोका न कर्म चित्तान्वा लणे निर्वेदमायात्॥ ब्रह्म चर्या
देव प्रव्रजेत्॥ ब्रह्म चर्यं समाप्प गहीत वेदु हाहा प्रव्रजेत्॥ गृहा इतीह त्वा प्रव्रजेत्॥ अथ पुन र्ब्रती वा ब्रती वा स्नात को वा स्नात को
वोत्स न्ना मिर न ग्नि को वा य दहरे व विरजेत्त दहरे व प्रव्रजेत्॥ एतं वैतं मात्मानं विदित्वा ब्राह्मण पुत्रे षण्ण याश्च लोकै षण्ण याश्च व्यु
स्या या य भिजा चर्यं चरंति॥ त्रिदंडं कर्म उलुं शि क्य पात्रं जल पावित्रं शिखां यज्ञो पवीतं भस्त्रा हेत्येत सर्वं म सु पारित्य ज्पात्मानं म विद्वे
त्॥ अथ परित्रा उ क शादी पारी रत्नो मुं जे र पात्र अरण्य नित्यो भिजा र्थं ग्रामं प्रविशे दा सोयं मे दक्षिणे ना विचि कित्स न् सावे व र्ण कं मे
क्षमा चरन्ना भिस्त पतित वर्जं॥ यज्ञो पवीती शौ च निष्टः काम मे कं वेण व दंड मा दृढीत्॥ शिखां यज्ञो पवीतं स्वाध्या पंच सर्व कर्मणि
सन्य स्यात्पुं ब्रह्मा उं च हित्वा कौपी नं दंड मा दृढ न स्व शरी रोपभोगार्था य च लोक स्यो पकारार्था य च पार गृहेत्॥ कुटुंब पुत्र
दारांश्च वेदां गानि च सर्वशः॥ यज्ञं यज्ञो पवीतं च त्वा ग्मू रश्चै र मुनिः॥ स शिखां के शा नि कृत्य वि स र्ज्य यज्ञो पवीतं मथै कं वेण वं
दंड मा दृढेत्॥ न कर्म एण न प्र जया धने न त्यागे नै के अ मृत त्व मान शुः॥ कर्म एण वर्धयते कर्म त त्यागा द्वा ति मा मुपात्॥ त्यजते वहि

तव सेयं त्यक्तुः प्रत्यक् पुरं पदं॥ अमृत त्वस्य तु ना शास्ति विवेनेति॥ स शिखं व प नं कृत्वा बहिः स्त्रं त्यजे द्बुधः॥ यदक्षरं परं ब्रह्म तत्सु त्रमिति धा
रयेत्॥ तद्विज्ञानार्थं स गुरु मेवाभिगच्छेत्स मित्यालिः श्रोत्रियं ब्रह्म निष्टं॥ तस्मै स विद्वानुप सन्ताप सस्य क प्रशांत चित्ताय शमा न्विताय॥ येनाक्ष
रं पुरुषं वेद सत्यं प्रोवाच तां तव तो ब्रह्म विद्यां॥ ब्रह्म वादेनौ वदंति किं कार ए ब्रह्म कुतः स्मजा ता जी वा म के न क्व च सं प्रतिष्ठाः॥ अधिष्ठिताः केन सु खे तरेषु व
ती म हे ब्रह्म विदेव्य वस्थां॥ यतो वा इमा नि भूतानि जायंते॥ येन जा ता नि जी वीति॥ यत्प्रयंत्या भि सं विशं तीति॥ तद्वि जिज्ञा सस्वा॥ तद्वृत्तेति अन्यत्र धर्मा द
न्यत्रा धर्मा दन्यत्रा स्मा क ता कृ तात्॥ अन्यत्र भूता न्मम व्या द्य पत त्पश्या सीत दृ द॥ नावेद विन्मनु तेतं दहंते॥ तं त्वोपनिषदं पुरुषं दृष्ट्वा मि। सर्वे वेदा
पत्य दमा मनेति तपां सि सर्वाणि च यदृ दंति॥ या दृष्ट तो ब्रह्म चर्यं चरंति तत्ते पदं संग्र हेण ब्रवी म्या मेत्येतत्॥ सत्यं वेदै रनेकै रह मेव वेद्यो वेदा त क्दे द वि
देव वाहं॥ यो सो सर्वेषु वेदेषु पठ्यति यु जर्ष्वरः॥ प्रका यो निर्गुणो ह्यात्मा सो ह मा स्मि न संशयः॥ एत ध्ये वा चर ब्रह्मे त ध्ये वा चरं परं॥ एत ध्ये वा च
रं ज्ञा त्वा यो य दि दृष्टि म स्म तत्॥ स देव सो म्ये द म असीत्॥ ब्रह्म वा इ द म असीत्॥ आत्मा वा इ द मे क ए वा असीत्॥ तथे द त र्ह्य व्या कृत मा सीत्
॥ अस द्वा इ द म असीत्॥ आत्मे वे द स मु असीत् पुरुष विधः सो नु वी द्य सो ह म स्मी त्यग्रे व्या हर त तो हं ना मा भवत्॥ सो विभे त स्मा दे को की विभे ति स
हाय मी क्षा चक्रे॥ सर्वे ने व रे मे त स्मा दे का की न र म ते स द्वि ती य मे ध र्त्तै है ता वा ना स यथा स्त्री पुं मां सो संपरि षक्तौ स इ म ने वा त्मा नं दे द्या पातय त त
पांश्चि त्श्च पत्नी चा भव तां॥ तदा त्मा न स्वय म कृ स ता त्मा दे त द्ब्रह्म ना मरु प म नं च जा येत्॥ तदै क्ष त ब हु स्यां प्र जा ये ये ति त ते जो सृ ज त॥ सो का म य
त ब हु स्यां प्र जा ये ये ति॥ स तपो त य्य ता स त प स्त त्वा॥ इदं सर्वं म सृ ज त्वा य दिदं किं च। तत्सृष्ट्वा। स घो रं ना भिः सृ ज ते गृह्ण तं च यथा ष्ठि व्यो मो
ष धयः सं भवंति॥ यथा स तः पुरुषा कें श लो मा नि तथा चो रो सं भवंति इ दि विष्णुं॥ अस्मान्मायी सृ ज ते वि श्व मे त र्ना मि यु न मा पि पी लिका भ्य ता त्स र्व म
सृ ज त॥ त दे वा नु प्रा वि श त॥ अ ने न जी वे ना त्मा ना नु प्रा वि श्य ना मरु पे व्या क र वा णी ति॥ त द नु प्रा वि श्य अ ने न जी वि ना त्मा ना नु प्रा वि श्य ना मरु पे व्या क र
त्॥ स एष इ ह प्रा वि ष्ठ आ न स्वा ग्रेभ्यः॥ स वा एष भू ता नी दि या णि वि रा जं दे व ताः को शो अ सृ द्वा वि र व्या मू ढो मू ढ इ व व्य वह र न्ना से ना य ये व॥ अ यो य
था दौ न शो भू त्वा नु प्रा वि श्या न्न म ति ए व मे वै ता र्क्ष ने ज्ञो भू त्वा नु प्रा वि श्या न्न म ति॥ त्व मे को सि ब हू न नु प्रा वि ष्ठः॥ सर्वाणि रूपाणि वि विं त्य धी रो ना मा नि

कृत्वा ॥ भिवदन्य दास्ते जीवेशा वा मासेन करोति माया चाविद्या च स्वयमेव भवति ॥ पूर्वा परं च लोमाययैतौ विश्वक्रील्लंतौ परियातो उपद्रुं स एव
 माया परि मोहितात्मा शरीरमास्थाय करोति सर्वांस्त्रियं न पानादिविचित्रमोगैः स एव जायते मरितमिति ॥ स्वप्ने स जीवः सुख दुःख भूत्वा स्वमायया क
 ल्पित विश्वलोके सुषुप्तकाले सकले विलीने तमोभिभूतः सुखरूपमिति ॥ पुनश्च जन्मांतरकर्मयोगात् स एव जीवः स्वपतिप्रबुद्धः ॥ बुधेर्गुणेन
 तमगुणेन चैवाद्याग्रमात्रेण वरोपि दृष्टः ॥ अनीशश्चात्मा लभते मोक्तमावातः ॥ अनंतश्चात्मा विश्वरूपोद्यकः ॥ एक एव रुद्रो न द्वितीयायत
 स्ये ॥ य एको देवो बहुधा शक्त्यो गतः ॥ एको देवो बहुधा संनिविष्टः ॥ एकं शतं बहुधा कल्पयति ॥ द्यावाभूमौ जनयं देव शकः ॥ शुभो निरंज
 नो विभुरव्ययः शिव एकः ॥ तस्मात्परमेश्वर एक एव ॥ अथ कस्मादुच्यते एकोऽस्मादुच्चार्यमाण एव यः सर्वलोकानुष्टं ह्यत्यजं त्वं जति
 विस्जति वासयति तस्मादुच्यते एकः ॥ अथ कस्मादुच्यते परब्रह्म तस्मादुच्चार्यमाण एव ब्रह्म ॥ तीव्रहृत्पतितस्मादुच्यते परब्रह्म ॥ सर्व
 करणे संहारत्वाधार्य धारण इह विष्णुः सर्वाणि ब्रह्मतीति ब्रह्मा ॥ विश्वतश्च चतुरत विश्वतो नुरेवो विश्व तो हस्ततै उत विश्वं
 तस्यात् ॥ सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् पादोऽस्य विश्वाभूतानि ॥ त्रिपादस्यानंतं दिवि ॥ तस्मादवयवभूतैस्तु व्याप्तं स
 र्वमिदं जगत् ॥ एकधा भवति त्रिधा भवति पंचधा ॥ सप्तधा नवधा चैव पुनश्चैकादश स्मृतः ॥ शंखं च दशचैकं च स हस्त्राणि च
 विंशतिः ॥ सर्वतः पाणिपादे तत्सर्वतोऽस्ति शिरोमुखं ॥ सर्वतः श्रुतिमल्लोके सर्वमादृत्य तिष्ठति ॥ सर्वेद्रियगुणभासं सर्वेद्रियाविवर्जितं सर्व
 स्य प्रभुमीशानं सर्वस्य शरणं सुहृत् ॥ सर्वानन शिरो ग्रीवः सर्वभूतगुणत्रयः ॥ सर्वव्यापी स भगवान् तस्मात्सर्वगतः शिवः ॥ अजायमानो
 बहुधा विजायते ॥ इंदो मायाभिः पुरुषरूप ईयते ॥ एक एव हि भूतात्मा भूतेभूतेष्ववस्थितः ॥ एकधा बहुधा चैव दृश्यते जलचंद्रवत् ॥
 यथा स्यं ज्योतिरात्मा विवस्वानपो भिन्ना बहुधा को नु गच्छन् ॥ उपाधिना क्रियते मंदस्त्वो देव ह्येवमजो यमात्मा ॥ सर्वाणि शू
 र्वमधश्च तिर्यक् प्रकाशयन् प्राज नय दन दान् ॥ एवं स देवो भगवान् नरेण्यो यो निस्वभावानधितिष्ठत्येकः ॥ अग्निर्यथैको

2

३

३

भुवनं प्रविष्टो रूपं रूपं प्रतिरूपो बभूव ॥ एकस्तथा सर्वभूतान्तरात्मा रूपं रूपं प्रतिरूपो बहिष्कृतः ॥ सूर्यो यथा सर्वलोकस्य चक्षुर्न लिप्यते
चाक्षुर्बैर्वाद्यदेवैः ॥ एकस्तथा सर्वभूतान्तरात्मा न लिप्यते लोकदुःखेन बाह्यः ॥ एको वशी सर्वभूतान्तरात्मेकं रूपं बहुधा यः करोति
॥ कस्मिन् भगवो विज्ञाते सर्वं मे देवि ज्ञातं भवतीति ॥ तस्मै सहैवाच ॥ विद्यातं चातर्क्यामिह मिति सर्वं ह्यवित्सलोकवित्सदेववित्सर्वं भूतवि
त्स आत्मवित्स सर्वविदितेभ्यो वृवीत ॥ उत तमादेशमया कथं ये नीश्रुतं भुतं भवत्यमृतं मविज्ञातं विज्ञातमिति कथं भुगवः ॥ स आ
देशो भवतीति ॥ यथा सौम्ये केन मत्सि उत सर्वं मन्मथं विज्ञातं स्याद्वाचारं भणविकारो नाम धेयं मत्तिकेत्येव सत्यं ॥ यथा सौम्ये केन
लोहमणिना सर्वलोहमये विज्ञातं स्याद्वाचारं भणविकारो नाम धेयं लोहमित्येव सत्यं ॥ यथा सौम्ये केन नखेनिकं तनेन स
र्वकाष्ठा यस्य विज्ञातं स्याद्वाचारं काष्ठा यस्य मित्येव सत्यमेव सौम्यस आदेशो भवतीति ॥ अत्र हि जेतोः प्राणेषु कर्मसु
एषु रुद्रस्तारकं ब्रह्म व्याचष्टे येनासावमतीभूत्वा मोक्षी भवति ॥ यत्र कुत्रापि श्रियेत देहांते देवः परं ब्रह्मतारकं व्याचष्टे ॥ अ
तश्चरति भूतेषु गृहाणां विश्वमूर्तिषु ॥ त्वं यत्स्वं वषट्कारस्त्वमिदं त्वं रुद्रस्त्वं विलुप्तं ब्रह्म त्वं मे जायते ॥ एष त आत्मा त
वाम्यमतः ॥ यत्परं ब्रह्म सर्वात्मा विश्वस्या यतनं मरुतः ॥ स ह्यस्मात्सु धर्मतरानित्यं तत्त्वमेव त्वमेव तत् ॥ तत्त्वामसित्वं तदसित्वं ब्रह्मा
सित्वमेव मत्स्यं ब्रह्म तद्विद्यमि ॥ त्वमेव मत्स्यं ब्रह्मासि ॥ अहं ब्रह्मास्मि ॥ अन्यदेवतं विदिता दधौ अविदिता दधाय नमने
सानमनुते नयेनाहं मनो मते ॥ तदेव ब्रह्म त्वं विधिनेदं यद्विदमुपासतो यस्या मते तस्य मते मंतं यस्य न वेद सः ॥ अविज्ञातं विज्ञा
नतां विज्ञातमविज्ञानतां ॥ यतो वाचो निवर्तते ॥ अथाप्यमनसा सह ॥ नेव वाचानमनसा प्राप्नुशक्त्यो न चक्षुषा ॥ न तत्र चक्षुर्गच्छ
ति न वाग्माधति नो मनो न विज्ञो न विजानामः ॥ न चक्षुर्गच्छते नापि वाचानान्ये देवैस्तपसा कर्मणा वा ॥ नायमात्मा मेव च

नेनलभ्योनमेधयानबहुनाश्रुतेना॥ आर्द्रज्वलतिज्योतिरहमस्मि। ज्योतिर्ज्वलतिब्रह्माहमस्मि। योहमस्मिब्रह्माहमस्मि। अह
 मस्मिब्रह्माहमस्मि। अहमेवाहं मांजुहोमिस्वाहा। तंवाएवमात्मानंजाग्रत्स्वप्नसुषुप्तंस्वमेजाग्रतमसुषुप्तंसुषुप्तेजाग्रतमस्व
 मंतुरयिजाग्रतमस्वमसुषुप्तममव्याभिचारिणंनित्यानंदविदेकरसं॥ एवेवंचतुषोदृष्ट्याश्रोत्रस्यदृष्टावाचोदृष्ट्यामनसोदृष्ट्या
 बुधेर्दृष्ट्यामाणस्यदृष्ट्यामसौदृष्ट्यासर्वस्यदृष्ट्याततः सर्वस्मादस्मादन्योविलक्षणः चक्षुषः साक्षी श्रोत्रस्यसा
 क्षीवाचः साक्षी मनसः साक्षी बुधेः साक्षी प्राणस्य साक्षी तमसः साक्षी सर्वस्य साक्षी ततोविक्रियोमहाचैत
 न्यः॥ सयत्तत्रकिंचित्पश्यत्यनन्वागतस्तेनभवत्यसंगोद्यमंपुरुषरति। सवेतिवेद्यंनचतस्यास्तिवेत्तायोवेत्तिविश्वंनचतस्या
 स्तिवेत्तायेनरूपंरसंगंधंशब्दंस्पर्शंश्चमैश्वर्यान् एतेनैवविजानाति किमत्रपरिशिष्यते॥ येनवापश्यति येनवाष्पणे
 तियेनवागंधानाजिघ्रसि येनवावाचव्याकरोति येनवास्वादुचविजानाति। येनवादं सर्वं विजानातिकेनविजानीयादि
 ज्ञातारमरेकेनविजानीयादिति। एषहिदृष्टास्त्रयाश्रोताघ्रातारसायितामंताबोद्धाकर्ताविजातात्मापुरुषः॥ अहं दृष्ट
 श्रुतः श्रोतमंत्रमंत्रविज्ञातंविज्ञानं। एकोदेवः सर्वभूतेषुगुहः सर्वव्यापीसर्वभूतोतरात्माकर्माध्यक्षः सर्वभूताधिवासः
 साक्षी चैताकेवलानिगुणश्च॥ अहोदृष्टाश्रुतः श्रोताऽमतोर्मताऽविजातोविजातानान्योतोक्तिदृष्टानान्योतो
 क्तिस्त्रातानान्योतोक्तिमंतानान्योतोक्तिविज्ञाता॥ यत्रत्वस्यसर्वमात्मैवाभूत्तत्केनकंपश्येतत्केनकंजिघ्रेतत्केनक
 रसयेतत्केनकमभि वदेतत्केनकष्टं पातयेत्तत्केनकंस्वीतत्केनकंस्पृशेत्तत्केनकंविजानीयात्। नहिदृष्टुर्दृष्टे
 विपरिलोपोविद्यते॥ नहिघ्रातुर्घ्रातेविपरिलोपोविद्यते॥ नहिरसायितुरसयितेविपरिलोपोविद्यते। नहिदेतुर्दे

बोमानसंवेदसवेदब्रह्म॥ आत्मानमरणिं कृत्वा मणवंचोत्तरारणिं॥ ध्याना निर्मथनाभ्यासात्पापं कृत्विपंडितः॥ तुषेण बाह्यो ब्रीहिः
 स्यात्तुषाभावेन तंडलः॥ कर्मवधस्त्वया जीवो कर्मनाशे सदाशिवः॥ जीवः शिवः शिवो जीवः स जीवः केवलः शिवः॥ पाशबधुस्तया
 जीवः पाशमुक्तः सदाशिवः॥ तदेतत्सत्यमात्मा ब्रह्मैव ब्रह्मात्मैवान्न ह्येव न विचिकित्सामित्योसत्यं॥ आत्मे वत्सि हो देवो ब्र
 ह्मभवति॥ अयमात्मा ब्रह्मसर्वेषां भूतानामापेपतिः सर्वेषां भूतानां राजा॥ अयमात्मा चिद्रूप एव यथा राद्यं दग्ध्वाग्निरविकल्पो
 ह्ययमात्मा वाज नो गोचरत्वाच्चिद्रूपः॥ चिदेकरसो ह्ययमात्मा॥ घृतामेव पयसि निगुडे भूते भूते वसति विज्ञानं॥ विज्ञानमा नंदं
 ब्रह्म प्रत्यगानंदं ब्रह्मसत्यं ज्ञानं मनंतं ब्रह्म॥ आनंदो ब्रह्मेति व्यजानात्॥ वेदाहमेतमक्षरं पुराणं सर्वात्मानं सर्वगतं विभुत्वात्॥
 ब्रह्माहं ब्रह्माहं प्राचः प्रत्यचोहं रक्षिणं चोदं चोहं मध्वोर्ध्वं च दिशश्च विदिशश्चाहं पुमान् पुमान् स्त्रियश्चाहं सा वित्र्य
 हं सरस्वत्यहं त्रिष्टुप् जगत्पुण्ड्रं पृथ्वीहं॥ न पुंसकं न मां स्त्रियमस्मि॥ स्यावरो स्यथ जगमः॥ ब्रह्म दासा ब्रह्म दासा
 ब्रह्मे मे कितवा अहं॥ ब्रह्मस्त्री ब्रह्म पुमान् ब्रह्मे मे द्यावा पृथिवी॥ नैव स्त्री न पुमाने नैव चायं न पुंसकः॥ यद्यक्षरीरमादत्ते
 तेन तेन स युज्यते॥ त्वं स्त्री त्वं पुमान् स त्वं कुमार उत वा कुमारी॥ त्वं जीर्णं देउ न वंच सित्वं जातो भवसि विष्वतो मुखः॥ त्वं वा
 अहमस्मि न गवान् देवते अहं वै त्वमसीति॥ सर्वेषां मंतर पुरुषः सम आत्मेति विद्यात्॥ यदि दमिदिहे दिमिहलोके विषयमु
 च्यते विधुं धूय कविरेतदनुतिष्ठेद्भुजाशयां॥ अभयं वै जनक प्राप्नोति॥ त्वमेव तां वेत्ययो सिसो सित्वं ब्रह्मा भवत्येष सि
 ङ्किरः ब्रह्मज्योतिरजो॥ ज्योतिरित्यहमेकः सर्वे च मामेक सर्वे च मामेव मां यो वेद स सर्वान् देवान् वेद॥ याज्ञवल्क्य किं
 ज्योतिरयं पुरुष इति॥ आत्मे वास्य ज्योतिर्भवति तानि स तस्य त्रायः पुरुषः स्वयं ज्योतिर्भवति स्वेन भासा स्वेन ज्योति
 षा प्रखपित्यत्रायं पुरुषः स्वयं ज्योतिर्भवति॥ तददेवां ज्योतिषां ज्योतिरायुर्वोयासते मृतं॥ हिरण्यमये परे कोशे विरजं ब्रह्म निष्कलं॥

४

तद्धुं ज्योतिषां ज्योतिस्तद्यदात्मविदो विदुः॥ अंतः शरीरे ज्योतिर्मयो हि शुभ्रायं पश्यंति यतः॥ क्षीणकोशाः॥ योयं विज्ञानमयः
 शालेषु ह्यंतर्ज्योतिः पुरुषः॥ अंगुष्ठमात्रः पुरुषो ज्योतिरिवाधूमकः॥ अंगुष्ठमात्रः पुरुषो तत्रात्मा सदा जनानां सन्निविष्टः॥
 अंगुष्ठमात्रः पुरुषो मध्यमात्मनि तिष्ठति॥ अंगुष्ठमात्रः पुरुषो गुह्यं च समाश्रितः॥ ईशः सर्वस्य जगतः प्रभुः प्रीणति विश्व
 भुक्॥ सर्वतत्त्वज्ञाने त्रं प्रज्ञाने प्रतिष्ठितं प्रज्ञाने त्रोलोकः प्रज्ञामतिष्ठ प्रज्ञानं ब्रह्म ज्ञानं ज्ञेयस्वरूपा एव ज्ञाता स्वयं ज्ञा
 तृज्ञानज्ञेयविहीनः स्वयं ज्योतिः साक्षी त्कच्यते॥ एष सं प्रसादोऽस्माच्छरीरात्समुत्पद्य परं ज्योतिरूपं सा पश्ये न रूपेणाभि
 निष्पद्यते स उन्नतः पुरुषः॥ व्यक्तिरिक्तं जडत्वं स्वमवच्छिन्नं विनश्यति॥ च ज्ञानो तयो ईशो च्युता ज्ञानविग्रहः॥ आदि
 त्यवर्णं तमसस्तु पारं॥ आदित्यवर्णं तमसः परं तत्तत्॥ समस्तसाक्षिं तमसः परं तत्तत्॥ अक्षरात्परतः परः॥ अव्यक्तात्पुरुषः परः॥
 जहात्येतां भुक्तं भोगां प्रजो न्यः॥ प्र न न्न न्न न्यो अभिचा कशीति॥ तस्य प्रकृति लीनस्य यः परः सुमहेश्वरः॥ एतमानंद
 मयमात्मानमुपसंक्रामति॥ अत्यतिष्ठदृशं गुलं॥ मनो मयः प्राणशरीरनेता मनो मयः प्राणशरीरो भारूपः॥ मनो मयोयं
 पुरुषो भाः सत्यः॥ सर्वस्यांतस्थाने भ्यो ध्यो यिभ्यः प्रदीपवत् प्रकाशयति प्रकाशः॥ आत्मा परमात्मैव स्वप्रकाशः॥ नारायण
 परो ज्योतिरात्मानारायणः परः॥ नारायण परं ब्रह्म तत्त्व नारायणः परः॥ नारायण परो ध्याता ध्यानं नारायणः परः॥ ईशो
 वास्यमिदं सर्वं यत्किंच जगत्यां जगत्॥ अस्मात्सर्वं स्मात्पुनः सुविता तमेकरसं॥ न तत्र रूपो भाति न चंद तारकं नेमा विद्यु
 तो भांतिकुतो यमग्निः॥ तमेव भांति मनुभाति सर्वं तस्य भासा सर्वमिदं विभाति॥ इदं स हो वाचमा मेव विजानीत्युत देवा यं मनु
 व्यापहितं तमं मन्ये प्राणे स्मि प्रज्ञात्मा तं मामा मुर मृतमित्युपाश्रितमेव दृष्ट्वा धैर्यं त्वं मनुष्या यहितं तमन्यसे॥ आरा
 म मस्य पश्यंति न तपस्यति कश्चन॥ साहैव संत न विजानेति देवाः॥ यस्तं न वेद किं मचाकारेण्यति॥ न वाचं विजिज्ञासो

तवकारं विद्या न गंधविजिज्ञासीत घ्रातारं विद्या न रसविजिज्ञासीत तद्रसं विद्या न शब्दं विजिज्ञासीत श्रोतारं विद्या नानंदं रसं
विजिज्ञासीतान्नरसविद्या न कर्मविज्ञासीत कर्मां विद्या न सुखदुःखं विजिज्ञासीत सुखदुःखयोर्विज्ञातारं विद्या नानंदं नरति न प्र
जातिं विजिज्ञासीतानंदस्य रतेः प्रजातेर्विज्ञातारं विद्या नेत्याविजिज्ञासीतनेतारं विद्या न मनोविजिज्ञासीतमंतारं विद्या न कि
सदितीदामेदं नेत्यनुभूतिरिति कैवेतीयमियं नेत्यवचनेनैवानुभवन्नुवाचैवमेव विदान इवप्यवचनेनैवानुभवेन्नुवाच ॥ अ
वचनेनैव मोवाच सतु तस्मीबभूवो पशो तोयमात्मा ॥ आत्मनस्तु कामाय सर्वं प्रियं भवति ॥ तदेतत्प्रिय पुत्रा त्वेयो विज्ञातृ यो
न्यस्मात्सर्वस्मादंतरत्तरं यदयमात्मा ॥ आत्मानमेव प्रियमुपसीत स य आत्मानमेव प्रियमुपास्तेन हास्यप्रियं प्रमायुकं
भवति ॥ तस्य प्रियमेव शिरः ॥ मोदोदक्षिणः पक्षः ॥ प्रमोद उत्तरः पक्षः ॥ आनंद आत्मा ॥ ब्रह्म पुच्छं प्रतिष्ठा ॥ अस्मात्सर्वस्माद्वि
यतम आनंदं घन एव वसादित्यो विष्णुश्चैव रश्मिश्चैव ममनस्क मश्रोत्र मपाणि पाद ज्योतिर्विदिते ॥ तदेवाग्निस्तत
स्तु र्यस्तदीस्तस्तु र्यस्तदुचं दमाः ॥ तदेव शुक्रममृतं तद्ब्रह्म तदापः सप्रजापतिः स एव हि महादेवः स एव हि महाहरिः स एव
ज्योतिषां ज्योतिः स एव परमेश्वरः ॥ स एव हि परं ब्रह्म तद्ब्रह्माहं न संशयः ॥ सब्रह्मः स शिवः स हरिः सैंद्रः सौत्तरः परमस्वराट् ॥
नीवारशुकवतन्वी पाताभास्वत्य एह पमाः ॥ तस्याः शिरवायो मध्ये परमात्मा व्यवस्थितः सब्रह्मा स शिवः सैंद्रः सौत्तरः परमः स्वरा
ट् ॥ प्रत्यगस्थुलोच चतुराणो मना कर्ता चैतन्य चिन्मात्रं सदिति ॥ न पुण्यपापे मम नास्ति नाशो न जन्म देहेदिय बुद्धि नास्ति ॥
न भूमिरापो मम वह्नि नास्ति न चानिलो मे स्ति न चांबरं च ॥ अशब्द मस्पर्श मरूप मवयं तथारसं नित्यमगंधवच्चैयत् ॥ अनाद्य न
तम हतः परं ध्रुवं निचायं तं मत्सु मुरवात्प्रमुच्यते ॥ मज्जानघन एवैते भो भूतेभ्यः समुत्प्राप्य तान्येवानु विनश्यति न प्रेत्य सज्जा
सीति ॥ ज्ञानो देवतु केवलां प्राप्पते येन मुच्यते ॥ तमेवं विदित्वा तिमत्सु मेति ॥ नान्यः पंथा विद्यते यनायातमेवं विद्वानमृतरह

विपरिलोपो विद्यते। न हि श्रोतुं श्रुतेर्विपरिलोपो विद्यते। न हि मृतमृतेर्विपरिलोपो विद्यते। न हि स्प्रष्टुः स्प्रष्टेर्विपरिलोपो विद्यते।
न हि विज्ञातुर्विज्ञातेर्विपरिलोपो विद्यते। विनाशित्वान्ननु तद्वितीयमस्ति। यत्र वा अन्यदिव स्यात्तत्रान्योन्यस्य रूपेद
न्योन्यजिघ्रेदन्योन्यद्रूपेदन्योन्यच्छृणुयादन्योन्यन्वीतान्योन्यस्पृशेदन्योन्यदिजानीयात्॥ यत्र हेदैत
मिव भवति तदितर इतरं परपतित रितर इतरं जिघ्रतित दितर रतर रसयते तदितर इतरमभिवदति। तदितर इतरं स्पृणेतित दित
र इतरं अनुतेत दितर इतरः स्पर्शातित दितर इतरं विजानीति। अपानौ नहि गंधान् जिघ्रति। बाबाहि नामान्यभिवदति। जिह्वातिरसाद्भि
जानीति। त्वचा हि स्पर्शान्येक्षते। अन्यत्र मनश्च भूवं नादर्शयन् अन्यत्र मानं अभूवं नाश्रोषामिति मनसा ह्येव पश्यति॥ मनसा
स्पृणेतिकामः संकल्पो विचिकित्साश्छाश्छाध्यतिरध्याति हीर्षीर्नीरित्येतत्सर्वं मन एवायदेव जाग्रद्वपं पश्यति तत्राविधायाम
न्यतेद्यमत्र देव इवेराहेव हमे वेदं सर्वोस्मीति मन्यते। अथ विज्ञानमयः प्राणेषु हृद्यंतर्ज्योतिः पुरुषः समानः सन्तुभौ
लोकावनुसंचरति ध्यायतीव लेलायतीव॥ तदेजतितने जतितद्वरे तद्वतिके॥ तदेतरस्यै सर्वस्यास्य बाह्यतः॥ अपाणि पादौ ज
वनो ग्रीवा पश्यत्यक्षुः सृष्टेस्तर्करः॥ अपाणि पादौ रमेचित्सशक्रः पश्याम्यक्षुः सृष्टेस्तर्करः॥ अहां विजा
नामिव विकल्परूपो न चास्ति वेताममचित्सदाहं॥ यथात्मा पहतपाष्माविजरो विमल्युर्विशोको विजिघत्सो पिपासः सत्यकाङ्क्षसत्य
संकल्पः सोत्वेष्टव्यः सविजिज्ञासितव्यः॥ आत्मा वा अरे द्रष्टव्यः श्रोतव्यो मतव्यो निदिध्यासितव्यः। अध्यात्मज्ञानयोगाद वै
हि॥ एष सर्वेषु भूतेषु गुढोत्मान प्रकाशते॥ दृश्यते त्वग्राबुध्या सुक्ष्मपासु दुर्मदर्शभिः। यदा पंचावतिष्ठते ज्ञानानिमनसा स
ह॥ बुद्धिश्च न विचेष्टिता माहुः परमो गतिः॥ निरुक्तविषया संगंसन्निरुद्यं मनो हृदि॥ यदा यात्यात्मनो भावं तदा तत्परमं पदं॥

भवति नान्यपंथाः अथ नान्यविद्येते ॥ ज्ञात्वा तं मृत्युमभ्येति नान्यपंथाविमुक्तये ॥ ब्रह्मविदाप्नोति परं ॥ एवं वेदाहं ब्रह्मास्मीति स ३६ सर्वं
 भवति ॥ ब्रह्मसंस्थो मृतत्वमेति ॥ तरति शोकमात्मवित् ॥ यदात्मतवे मसमीत्येकी एकः कृतार्थो भवते वीतशोकः ॥ ये सर्वदेवाः क्रूरा यश्च
 तद्दिदुस्ते तन्मया अमता वै बभूवुः ॥ यस्मिन् युक्ता ब्रह्मर्षयो देवताश्च तमेवं ज्ञात्वा मृत्युपाशां धिनति ॥ पुनः प्राणिनः सर्वगुहाशयस्थ
 हं मन्यमानस्य विकल्मषस्या ॥ अचलं चलनिकेतं ये तु तिष्ठंति ते मताः ॥ विश्वस्यैकं परं चेष्टितारमीशं तं ज्ञात्वा मृता भवन्ति ॥ तद्दि
 ज्ञानेन परिपश्यंति धीरा आनंदरूपममृतं यद्दिभाति ॥ अशरीरं शरीरेष्वनवस्थेष्ववस्थितं ॥ महंतं विभुमात्मानं मत्वा धीरो न शो
 चति ॥ अव्याप्त्योणाधिगमेन देवं मत्वा धीरो हर्षशोकौ जहाति ॥ ततो न विजिगृसते ॥ अव्यक्ता तु परः पुरुषो व्यापको लिंग एव च ॥ य
 दज्ञात्वा मुच्यते जतु रमृतत्वं च गच्छति ॥ प्रतिबोधा विदितं मृतममृतत्वं हि विदते ॥ नित्यो नित्यानां चेतनश्चेतनानामेको बहुनां यो
 विदधाति कामात् ॥ एकैकं जालं बहुधा विकुर्वन् यस्मिन् दौत्रे संहरत्येष देवः ॥ ज्ञात्वा देवं सर्वपाशापहानिः ॥ ज्ञात्वा देवं
 मुच्यते सर्वपाशैः ॥ ज्ञात्वा शिवं शांतिमृत्युं तमेति ॥ यदा चर्मवदाकाशं वेष्टयिष्यति मानवाः ॥ तदा शिवमविज्ञाय दुःखस्यातो भवि
 ष्यति ॥ इह चेद्वेदीदधुसत्यमस्ति न चेदिहा वेदी न्महती विनष्टिः ॥ एये तद्दिदुरमृतास्ते भवन्ति ॥ अथेतरैः समेवापियंति ॥
 न चाप्यत मृत्युमुखात्प्रमुच्यते ॥ विमुक्तश्च विमुच्यते ॥ न तस्य प्राण उक्ता मृत्युत्रैव समवलीयते ॥ तथा विद्वानपुण्य
 पापे विधूय निरंजनः परमे साम्यमुपैति ॥ ब्रह्मैव सन् ब्रह्माप्येति ॥ अत्रैव समवलीयते ॥ कर्मणि विज्ञानमयश्च आत्मा प
 रे व्यये सर्व एक भवति ॥ यथा नद्यः स्यंदमानाः समुद्रे स्तंगच्छंति ॥ नामरूपे विहाया तथा विद्वान्नामरूपादिमुक्तः परात्परं पुरुष
 मुपैति दिव्यं ॥ यथेमानद्यः स्यंदमानाः समुद्रायणः समुद्रं प्राप्य स्तंगच्छंति ॥ भिद्येते तासां नामरूपे समुद्रेत्येव प्रोच्यत एव

मेवास्पदि सुदिमाः षोडशकलाः पुरुषां यः पुरुषं माय्योऽं गच्छति त्रियते चासां नामरूपेषु पुरुष इत्येवं प्रोच्यते ॥ एतदमृतममय
 मेतद्ब्रह्मा मयं वै ब्रह्मा भयाहिवै ब्रह्म भवति य एवं वेदेति रहस्यं ॥ स यश्चायं पुरुषे यश्चासावाहित्ये स एकः ॥ यो सावसौ पुरुषः सोह
 मस्मि ॥ तद्योहं सोसौ योसौ सोहं ॥ य एष आदित्ये पुरुषो दृश्यते सोहमस्मि स एवाहमस्मीति ॥ य एष चंद्रमासे पुरुषो दृश्यते सोहमस्मि
 स एवाहमस्मीति ॥ य एष विद्युति पुरुषो दृश्यते सोहमस्मि स एवाहमस्मीति ॥ सर्वमस्मीत्युपासीत तद्भूतं तद्भूतं निष्कलं
 निष्क्रियं शांतं तद्ब्रह्माहमिति स्मरेत् ॥ निष्कलं निष्क्रियं शांतं निरवयवं निरंजनं ॥ तद्ब्रह्माहमिति ज्ञात्वा सर्वबन्धैः प्रमुच्यते ॥ ते
 भ्यो विलक्ष्णः साक्षी चिन्मात्रो हं सदा शिवः ॥ तद्ब्रह्माहमिति स्मरेत् तद्ब्रह्माहमस्मि ॥ अणोरणीयानहमेव तद्ब्रह्म हान
 हं विष्णुमिदं विचित्रं ॥ पुरातनो हं पुरुषो हं मीशो हिरण्यो हं शिवरूपमस्मि ॥ तं शांतमचलमद्वयानंदविज्ञानघनमस्मि
 ॥ निष्कलं कोनिर्विकल्पो निरास्यातः शुद्धो देव एको नारायणो न द्वितीयोऽस्ति कश्चिद्य एव वेदः ॥ स विष्णुरेव भवति स विष्णुरेव भवति ॥
 अथ य एषोतरादित्ये हिरण्यः पुरुषो दृश्यते ॥ सैव कृत्स्ना मतद्भूतं यद्यजुस्तत्सामतद्ब्रह्म ॥ तस्यैतस्यैतदेवरूपं ॥ यो यं दक्षि
 णे धारय पुरुषः ॥ य एषोक्षिणे पुरुषो दृश्यते एष आत्मेति होवाचैतदमृतममयमेतद्ब्रह्मेति ॥ य एवः स्वप्ने महीयमानश्च वत्येष
 आत्मेति होवाचैतदमृतमेभयमेतद्ब्रह्मेति ॥ तद्यत्रैतत्सुप्तः समस्तः ॥ स प्रसन्नः स्वप्नविजानात्येष आत्मेति होवाचैतदमृतममय
 मेतद्ब्रह्मेति ॥ य एषोतर्हदय आकाशस्त्वस्मिंश्छेते ॥ स तासो मृतदा संपन्नो भवति ॥ सुषुप्तिकाले सकले विलीने तमोभिभूतः सु
 खरूपमेति ॥ यदा तमस्तं न दिवानरात्रिर्न संनचासां छिवा एव केवलः ॥ तदक्षरं तत्सर्वितुर्वरेण्यं प्रज्ञा च तस्मात्प्रसृता सु
 राणि ॥ न तत्र रथानरथयोगानपंथानो भवन्त्यथ रथानुपयोगान्त्रयः सृजते एष सुप्तेषु जागर्ति कामं कामं पुरुषो निर्ममाणः
 ॥ तदेव शुक्रं तद्ब्रह्म तदेवामृतमुच्यते ॥ उर्ध्वं मूला वाक्शाख एषोऽश्वस्यः स नातनः ॥ तदेव शुक्रं तद्ब्रह्म तदेवामृतमुच्यते ॥

सोमराजायकल्पते॥ तदस्य हवामुदेवसादस्य हवामुदेवराशि॥ अथ
तोस्मि महादेवतवकारुण्यतोयागः॥ विज्ञानघ

अकाशो ह वै नाम नाम रूपयोः निर्विहिता ते यदंतरात इत्यत दम् तं स आत्मा ॥ आकाशवत्सर्वगतश्च नित्यः ॥ आकाश इति होवाच सर्वो
एहवा एता निभूतान्याकाशदेवसमुत्पद्यंत आकाशं प्रत्यस्तं यंत्याकाशो ह वै भ्यो ज्यायानाकाशः परायणं ॥ दिव्यो ह्यमूर्तः पुरु
षः स बाह्याभ्यंतरोद्यजः ॥ अप्राण ह्यमः ॥ नाः शुभ्रो द्दरात्परतः परः ॥ अशरीरं वावसंतं न प्रिया प्रियेस्मृतातः ॥ अशरीरो निरिन्द्रियो
प्राणो न माः सच्चिदानंदमात्रः सत्त्वा इति य एवं वेद ॥ घटसंघतमाकाशं नीयमाने घटे यथा ॥ घटो नीयेत नाकाशं त इज्जी
वोनभोपमः ॥ मण्यप्राणमुत च घटुषश्च घटुरुत श्रोत्रस्य श्रोत्रं मनसो ये मनो विदुः ॥ श्रोत्रस्य श्रोत्रं मनसो मनो ह यदा चोह
वाचं स उप्राणस्य प्राणश्च घटुषश्च घटुरतिमुच्यधीराः प्रेत्यास्मा लोकादमृता भवन्ति ॥ अथ यत्रैतदाकाशमनुविषण्वेद्युः
स चाद्युषः पुरुषो दर्शनाय च द्युरथ यो वेदेदं जिघ्राणीति स आत्मा गंधाय प्राणमथ यो वेदेदं मभिध्याहरणीति स आत्मा भि
व्याहरामगंधयो वेदेदं शब्दा नीति स आत्मा श्रवणाय श्रोत्रमथ यो वेदेदं मन्वानीति स आत्मा मनोस्य दैवं च द्युः स वा एष एते
न दैवं च द्युषामनसैतान् कामान् मनो गुणान्वयोपः कलकर्मकर्ता कृतस्य तस्यैव स चोपनोक्ता ॥ स विष्णु रूपास्त्रिगुण
स्त्रिवर्त्मा प्राणधिपः संचरति त्वकर्मभिः ॥ न तस्य कार्यं करणं च विद्यते न तस्मिन् श्राम्यधिकश्च दृश्यते ॥ न तस्य कश्चिदस्य
तिरास्ति लोके न चै शितानैव च तस्य लिङ्गं ॥ एवं विदित्वा परमात्मरूपं गुहा शयं निष्कलमद्वितीयं ॥ समस्तसाक्षिं सदसद्विहीनं म
यातिशुभं परमात्मरूपं ॥ नित्यं शुद्धं बुद्धं मुक्तं सत्यं सत्त्वं परिपूर्णं मह्यं सदानंदं ॥ नित्यः शुद्धो बुधसत्यो मुक्तो नरंज नो विभु
रद्वय आनंदः परः प्रत्यगे करसः ॥ रसो वै सः ॥ रसं घृणाय लब्ध्वा नंदी भवति ॥ यो वै भूमा तसुखं नालो सुखमस्ति ॥ तदेतदिति मन्यं
ते ॥ निर्देश्यं परमं सुखं ॥ आकाशशरीरं ब्रह्म ॥ सत्यात्मप्राणरामं मनुप्रानंदं यस्मिन्सत्त्वियते शब्दसत्स्यं ब्रह्म नलीयते ॥
अवै हि चित्तं वेदं ह्यन एवास्मि शिवोस्मि किमतेः परं ॥ न निजं निजवद्वा सत्यंतः करणं जंभणात् ॥ अतः करणनाशे तु संविन्नावस्थितो हरिः ॥

सवितात्रास्थिश्चाहमजोस्मि किमृतः परं॥ यत्रास्य पुरुषस्य मृतस्याग्निं वागव्येति वातं प्राणश्चक्षुरादित्यं मनश्चंद्रं दिशः श्रोत्रं पृथिवीः
शरीरमाकाशमालौषधीलोमानिवनस्पतीरकेशाश्च सुलोहितं चरेतश्च निधीयते कायं तदा पुरुषो भवति॥ अथ यदा स्य वासनसि
संपद्यते मनः प्राणं प्राणं सौजाते जः पुरस्या देवताया मधन जानाति॥ इन्द्रियाणां पृथग्भावमुदयास्तमयौ च यतः॥ पृथग्मद्यमाना
नां मत्वाधीरो न शोचति॥ यदा सर्वं प्रमुच्यते कामाये स्पृहादिभिराः॥ अथ मर्त्यो मृतो भवत्यत्र ब्रह्म समश्नुते॥ यदा सर्वं प्राप्तिं यते
हृदयस्येह ग्रंथयः॥ अथ मर्त्यो मृतो भवत्येता वदनु शासनं॥ भिद्यते हृदयं पिच्छिद्यंते सर्वं संशयाः॥ क्षीयंते चास्य कर्मा
णि तस्मिन् ह्ये परावरे॥ कार्योपाधि रयं जीवः करणोपाधि रीश्वरः॥ कार्यकारण तां हिता पूर्ण बोधो विशिष्यते॥ यत्स एतन्मदे
कबोधत ब्रह्माहमस्मीति कतकस्यो भवति कतकस्यो भवति॥ संधिं समाधावात्मन्येवाचरेत्॥ परमात्मात्मनोरेकत्वज्ञानेन तत्र
योर्भेद एव भिन्नः सा संध्या॥ नात्र काचन भिदास्ति नैवात्र काचन भिदा॥ सत्यत्र भिदामिव मन्यमानः शतधा सहस्रधा
भिन्ना मर्त्यो मर्त्यमाप्नोति॥ मनसैवानुदृष्ट्यं नेह नानास्ति किंचन॥ मर्त्योः समत्पुमाप्नोति य इह नानेव पश्यति॥ यदेवेह त
दमुत्र यदमुत्र तां देह॥ मर्त्योः समत्पुमाप्नोति य इह नानेव पश्यति॥ सर्वं ह वै विदं सर्वं एभिस्तानि प्रति कल्पं तरुं ब्रह्मयातीदं
मागधतीति॥ सर्वादिशो बलिमस्मै हरति सर्वमस्मीत्युपासीत॥ सर्वं स्मै देवा बलिमावर्हति॥ किं प्रज्ञया करिष्यामीयेषां नोयं
मात्मायं लोक इति॥ किमर्थं वयं मध्येष्यामहे किमर्थं वयं यक्ष्यामहे॥ तेष्वानयोगानुगतान् अपश्यन् देवात्मशक्तिस्वगु
णैर्निर्गुणं॥ परास्य शक्तिर्विविधै वश्रूयते स्वाभावे कीज्ञानबलक्रिया च॥ अजामेकां लोहितशुक्लकृष्णवर्णी प्रजां जनयं
तां सरूपं॥ प्रधानं चोत्रं प्रतिगुणैः माया परेत्याभिमुखी विलज्जमाना विद्याविद्येशरीरस्य सोन्यः॥ विद्याविद्ये
ईशते यस्तु सोन्यः॥ भिन्ने तमसि चैकत्वादेकमेवानुपश्यति॥ तस्य त्रय आवसथा स्वयः॥ स्वभा अयभावसथोयमा
वसथोयमा सथ इति॥ तद्यथा महामत्स्य उभे कूले अनुसंचरति सर्वं चापरं चैव मेवायं पुरुष एतावु भावंतावनुसंचरति॥

शा

संयुक्तो जगद्गुरु एवासाते॥ ब्रह्मैवेदममृतं पुरस्ताद्ब्रह्मपश्चाद्ब्रह्मरक्षितं तज्ज्योतिरेण॥ अधश्चोर्ध्वं मृतं ब्रह्मैवेदं विष्णुमिदं
वरिष्ठं॥ सूर्यमदः सूर्यमिदं सूर्यस्य सूर्यं मुदयेत॥ सूर्यस्य सूर्यं मादाय सूर्यं मेवावशिष्यते॥ तदाहं यद्ब्रह्म विद्यया सर्वं भविष्य
तो मनुष्यामन्यते किमुत ब्रह्म वेद्यं यस्मात्तत्सर्वं भवति॥ न विरोधो न चोत्थात न निषेधो न च साधकः॥ न मुमुक्षुर्न वैमुक्त उ
त्पेक्षा परमार्थता॥ उत्थाय प्रणेत्ये पेशं त्यक्त्वा रोषपरिग्रहः॥ परब्रह्म पयोराशौ लवन्निव ययौ तदा॥ आत्मानं रः सत्स्वराद्भव
तितस्य सर्वेषु लोकेषु कामचारो भवति॥ इमान् लोकान् कामात्री कामरूपं नु संवरन्॥ एतत्समगमनात्तो आत्मक्रीडा आत्मर
तिः॥ क्रियावानेष ब्रह्म विदं वरिष्ठः॥ यः सर्वज्ञः सर्वविद्यस्य ज्ञानमयं तपः॥ स एव नित्यं तस्यः स एवेदं पुरुष इति विदुषो मन्यं
ते महापुरुषो यच्चित्तं तत्सदा मय्येवावतिष्ठते तस्माद्देहं च तस्मिन्नेवावास्थीयते॥ यो मां स्मृत्वा अमृतः स्तोत्रवतियो मां स्मृ
त्वा अमृतं व्रती भवति यो मां स्मृत्वा सकामो निष्कामो भवति यो मां स्मृत्वा अत्रियः अत्रियो भवति॥ आत्मानं पापं न विधि
शरीरं रक्ष मेव तु॥ बुद्धिं सारथिं विधिं मनः प्रग्रहं मेव च॥ इन्द्रियाणि हयानाहुः विषयांस्तेषु गोचरात्॥ आत्मेन्द्रियमनोयु
क्तं भोक्तेत्याहुर्मनीषिणः॥ इन्द्रियेभ्यः पराधर्मा अर्थेभ्यश्च परमं मनः॥ मनसस्तु पराबुद्धिर्बुद्धेरत्मा महान् परः॥ महतः प
रमव्यक्तं मय्यक्तात्पुरुषः परः॥ पुरुषान्तरं किंचित्साक्षात्परागतिः॥ अतः प्रविष्टः साक्षाज्ज्ञानां सत्त्वात्मा॥ नेत द
क्षाति किंच न न तदक्ष्णाति कश्चन॥ एतस्य वा अक्षरस्य प्रकाशने गार्गिस्तु यो न च मसौ विधत्ते त एतस्य वा अक्षरस्य प्रशा
सने गार्गि द्यावापृथिव्यौ विधत्ते त एतस्य वा अक्षरस्य प्रशासने गार्गि मां चो न्या नयः स्युर्देवैश्चेतेभ्यः पर्वतेभ्यः प्रती चो न्या
यां च दिशमन्येतस्य वा अक्षरस्य प्रशासने गार्गि दतो मनुष्याः प्रशंसन्ति यजमानं देवा देवी पितरो न्वायताः॥ यो वा एतं दक्ष
रं गार्ग्यं विदित्वा स्मिं लोके जुहोति॥ यजते तं पशुप्यते बहूनि वर्षं सहस्राण्यत एव देवास्तु तं भवति यो वा एतं दक्षरं गार्ग्यं विदि
त्वा स्मालोका त्रैतिसकपराण्य एतदक्षरं गार्ग्यं विदित्वा स्मालोका त्रैतिसकाल एः॥ शिखाज्ञानमपीयस्य उपवीतं च य

८

नमः॥ ब्रह्मण्ये सकलं तस्य इति ब्रह्म विदो विदुः॥ यः कश्चिदात्मानमद्वितीयजातिगुणक्रियाहानं वडमिषद्भावेत्यादिसर्वदोषरहितं सत्यं
ज्ञानानेतां देव रूपं स्वयं निर्विकल्पं विशेषकल्पाधारमशेषभूतां तर्कामित्वेन वर्तमानं सर्वदेवभावमसंयमं नुभवेन वेद्यमप
रोक्ष्य तपाभासमानं मात्सर्यतस्मात्सा माहादिरहितो देवाहंकारादिभिरसंस्पृष्टश्चेतावर्तते॥ एवमुक्तं लक्ष्मणो यः स एव ब्र
ह्मण इति स्मृतिपुराणेति हासादीनामभिमायः॥ आत्मानं सच्चिदानंदमद्वयं ब्रह्म भावयेत्॥ इत्युपनिषत्॥ यन्तसंतं न च
संतं नासुतं बहुश्रुतं॥ न सुक्तं न दुर्दत्तं वेदकश्चित्सर्वपतिः॥ श्रुत्यागारं देवगृहं देहं कुटुंबं लम्पी कवचं मूलकुलालशाला
ग्निहोत्रं नदीपुलिनगिरिकुहरं कुंदरं कोटरं निर्धारस्य उल्लेखनिकं तवास्पृश्यतो निर्ममं शुक्लं ध्यायेत्परां मण्ये ध्यात्वा त्रिहो
शुभं कर्म निर्मूलं न परः सन्यासेन देहत्यागं करोति स परमहंसो नाम परमहंसो नामेति॥ परमहंसानामसर्वकर्तृणां श्रेयः केतुदु
र्वा सत्तु भुवि दाघज उभरत दत्तात्रेयैव तं कप्रभृतयोक्तं लिङ्गं प्रव्यक्ता चोरा अनुत्तना उक्तं वदाचरतः जक्षन् क्रीडन् रम
माणः स्त्रीभिर्वायानैर्वाजातिभिर्वावयस्यैर्वा नो प्रजनं स्मरन्निदं शरीरं शययथाप्रयोगमाचरेत्युक्तः॥ यो वेदं निहितं ग्रहाणां प
रमेव्यो मनः सोऽश्नुते सर्वान् कामात्सह॥ ब्रह्मण विपाश्चतेति॥ विपापो विरजो विचिकित्सो ब्रह्मणो भवति॥ न जरा न मृत्युर्न शो
को न सुकृतं न दुष्कृतं सर्वपापमानो तो निवर्तते॥ उभै उहै वैष एते तारति नेन रुता रुतेन पतः॥ यथा पुष्करफलाश आपो न शिल
ष्यन्त एव मेवं विदिपापं कर्म न श्लिष्यत इति॥ यद्येषी कातुलमनो प्रोतं प्रदूयेत बहस्य सर्वपापमनः प्रदूयेत॥ यो मां विजानी
यान्न स केनचित्कर्मण्य लोको मीयते न मातृवधेन न पितृवधेन न सेवेन न द्रुह्येन न हत्यानस्य पापं च वेने शूषाशुषेव नीलं वे
ति॥ तस्य पुत्रादयमुपमं तिसुहृदः साधु कृत्यां हि संतः पापकृत्या॥ तत्सुकृतं दुष्कृतं विधुनुते तस्य प्रिया ज्ञातयः॥ सुहृदमुपयति
आभिमादुक्षते॥ एषानेत्यो महिमा ब्राह्मणस्य न कर्मण्य वर्धते नोकनीयान्॥ स न साधुना कर्मण्य न्यान्तो एवासाधुना क

नीयान्॥ तस्य मेतत्र न लोभमपीयते॥ आनंदो ब्रह्मणे विद्वान्॥ न विभेति कदाचनेति॥ न विभेति कुतश्चनेति॥
 एतद् ह वा व न तपति॥ किमहं साधुना करव॥ किमहं पापमकरवमिति॥ स एव विद्वानेते आत्मानं स्मृतुते॥
 उभेद्येवैष एते आत्मनः स्मृतुते॥ य एवं वेद॥ इत्युपनिषत्॥ श्रवणं तु गुरोः श्रुत्वं मननं तु ततः परं॥ निदिध्यासनमित्ये
 त्त्वं बोधस्य कारणं॥ अन्यविद्यापरिज्ञानमवश्यं न खरं भवेत्॥ ब्रह्मविद्यापरिज्ञानं ब्रह्मज्ञानं परं॥ स्थिरमिति
 प्रशंसन्ति चित्तमजितेन्द्रियाय च प्रहीणदोषाय यथोक्तकारिणे॥ गुणान्विताया नुगताय सर्वदा प्रदेय मेतत्स
 तंतमुमुक्षवे॥ अत्याश्रमिभ्यः परमं पवित्रं प्रोवाच सम्यग्गणिसंघ जुष्टं॥ यस्य देवे पराभक्तियथा देवे तथामु
 रौ॥ तस्यैते कथिता ह्यर्थाः प्रकाशं ते महात्मनः प्रकाशं ते महात्मन इति॥ ॥ इति सर्वोपनिषत्सारसंग्रहः समाप्तः॥

॥ श्रीपद्मसार्पणमस्तु॥

सुमां च बुधां तं वा उच्यते॥ नाभिर्यथा जंतुस्तज्जैते संहारस्यापि जाग्रत्यमेतथा जीवोगच्छत्यागधत्ते पुनः॥ नेत्रस्थं जागरितं विद्यात्कंठे स्वं
 मसमादिशेत्॥ सुषुप्तिं हृदयस्थं तु गुरीं मूर्ध्नि संस्थितं॥ आधारमानंदमखंडबोधं यस्मिन्नुपयाति पुरश्चयं च॥ त्रयमेतत्सं
 समं मायामात्रमिति॥ नासदासीन्नासदासीत्तदानीं किं नृत्तवृत्तिनमश्चासीत्तमश्नी सा गुरु मये माया च तमोरूपा तदेतज्ज
 उमोहत्मकमिति॥ अस्य सत्वमसत्त्वं च दर्शयति स्वतंत्रत्वं तत्र त्वेन॥ सस्यामि वमर्त्यः पुच्यते सस्यामि वा जायते पुनः॥ चक्षु
 श्रोत्रं च मनश्च वाक् प्राण नौ देह उदंशरीरं॥ द्वैतस्य चावतु लोमौ विसर्गवेतलं मन्येदशयत्र मुत्स॥ उरश्चक्षुश्च कर्हो च बाहू
 जंघे चोदरं शिरश्च॥ रोमाणि मांसं रुधिरास्थि मज्जा मेतद्वरीरं जलबुद्बुदोपमं॥ भगवन्स्मिन्मस्नायु मज्जा मांसं शुक्लशोणित
 स्लेष्माश्लुषितं विण्मूत्रपित्तसंघाते दुर्गन्धे निःसारे स्मिन्मरीरे किं कामौ पभोगैरिति॥ स्ववपुः कुण्डपमिव दृश्यते ये दंभस्मां तं शरीरं
 अगत्सर्वमिदं मिथ्या प्रतीति प्राण संयमः॥ यथा दत्तो वनस्यति स्तथा ये वपुः पुरुषो मया॥ यं चोयदि विद्येतानि वर्तेत न संशयः॥ सन्न
 तत्रयं तदेतदमृतं॥ अतो न्यदात्तं॥ मायामात्रमिदं देहं तमदेहं परमार्थतः॥ बोधेन मायां विजिहीहि तुच्छं॥ भूयश्चोते विष्णुमाया निवृत्तिः
 तस्मादेव विद्यातो दांत उपरतस्ति तिष्ठु समाहितो नृत्तात्मवात्मानं पश्येत्॥ यस्तु स नृणि भूतान्यात्मन्येवानुपश्यति॥ सर्वभूतेषु चा
 त्मानं को न विज्नुगुसते॥ अथ नाम धर्मसत्यस्य सत्यमिति प्राणवै सत्यं तेषां मेष सत्यं॥ सत्यं ब्रह्मेति सत्यं ह्येव ब्रह्म॥ सत्यस्य
 सत्यं॥ सर्वं खल्विदं ब्रह्म॥ सर्वं यत्तद्ब्रह्म॥ ब्रह्मैवेदं सर्वं पुरुष एवेदं सर्वं यद्भूतं यच्च भव्यं॥ नारायण एवेदं सर्वं यद्भूतं यच्च भव्यं
 सर्वं ह्रीं शिव एवेविजानीहि॥ सर्वं मांकार एव॥ ओंकार एवेदं सर्वं॥ इदं सर्वं यदयमात्मा॥ एतदात्म्यमिदं सर्वं॥ आत्मता एवेदं सर्वं
 आत्मैवेदं सर्वं॥ ब्रह्मैवेदं सर्वं॥ ओमित्येतदक्षरमिदं सर्वं॥ सत्तामात्रं हीदं सर्वं चिन्मयो ह्ययमोकारश्चिन्मयमिव सर्वं॥ संधीदं स
 र्वं सत्सदिति धीरे सर्वं काशते काशते चेति॥ शक्त्यात्मना सर्वत्रावस्थितं शांतं प्रकाशयतीति वेदानुवचनं भवति॥ अनंतं शक्ति